

Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları

Byzantine Walls of the Ancient City Anavarza

Hasan BUYRUK¹

Geliş Tarihi: 13.04.2018 / Düzenleme Tarihi: 15.07.2018 / Kabul Tarihi: 17.07.2018

Özet

Adana'ya bağlı Kozan ilçesinin 35 km. güneyinde yer alan Anavarza antik kenti, bugünkü Dilekkaya köyü sınırları içinde yer almaktadır. Anavarza kentinin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte kentin en erken tarihi Helenistik döneme kadar dayanmaktadır. I. yüzyılda Roma topraklarına katılan Anavarza, Roma yönetimi altında 2. yüzyılın ortası ile 3. yüzyılın ortasına kadar en parlak dönemini yaşamıştır. 395 yılında imparatorluğun ikiye bölünmesiyle Bizans topraklarına geçen kent, 8. yüzyıla kadar Bizans egemenliğinde kalmış, bu yüzyıl boyunca da Bizans ve Arap orduları arasında tampon bölge olarak varlığını sürdürerek bu iki güç arasında sık sık el değiştirmiştir. 9. yüzyılın başında Arapların eline geçen Anavarza, "Ayn-zarba" ismiyle anılmaya başlamıştır. Anavarza, 10. yüzyılın 3. yarısında Bizans'ın, 11. Yüzyılın sonunda da Haçlıların eline geçmiştir. 12. yüzyılın başında Ermenilerin eline geçen kent, terk edildiği 1375 yılına kadar Bizans, Ermeni, Moğol ve Memlûklular arasında yaşanan çetin mücadelelere ev sahipliği yapmıştır.

Anavarza antik kenti, aşağıda 33 rakımda kurulu surlarla çevrili şehir ve 230 rakımlı Anavarza kayalığı üzerindeki yukarı şehir olarak iki bölüme ayrılmaktadır. Bildirinin konusunu oluşturan Bizans surları, yukarı şehirde yer almaktadır. Aşağı şehrin kuzeydoğusunda yer alan surlar, Anavarza kalesinin kuzey alt tarafından itibaren başlamaktadır. Kuleler ve payandalarla desteklenen surlar, avlular oluşturarak aşağı şehrin doğusu boyunca kuzeye uzanmaktadır. Bu makalede Bizans surları bilimsel olarak ilk kez tanıtılarak çalışma Sanat Tarihi literatürüne kazandırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Anavarza, Bizans, sur, kent.

Abstract

Anavarza Ancient City, locating in 35 km. south of Kozan in Adana, is in the boundaries of Dilekkaya village today. Beside it is not known that when it was settled, Anavarza Ancient city dates back to Hellenistic period as an earliest possibility. Anavarza which was annexed by Rome in the 1st century, had the most popular time until the half of 2nd and 3rd century under the rule of Rome. The city that passed to Byzantine after the division of emperor, was ruled by Byzantine until 8th century and became a buffer zone between Byzantine and Arabian armies by changing mostly. Being conquered by Arabians in the first half of 9th century, Anavarza began to be known by the name of 'Ayn-Zarba'. Anavarza was conquered by Byzantines in the third half of 10th century and it was conquered by Crusaders at the end of 11th century. The city that was conquered by Armenians in the first half of 12th century, hosted hard struggles between Byzantines, Mongols, Armenians and Memlûks until the time it was abandoned in 1375.

Anavarza Ancient City is divided to two part, down of it is a city being board up walls in the altitude of 33 and upper side of it is Anavarza reef in the altitude of 230. The Byzantine walls, the subject of paper, is located in the upper side of city. Rampharts in the north-east of down city, starts from the bottom side of North of Anavarza Castle. Rampharts that were supported by buttresses walls and towers lies to the north along the east side of the down city by making courtyards. In this paper, Byzantine walls will be gained to Art History Literature by introducing scientifically for the first time.

Key Words: Anavarza, Byzantine, Ramphart, City.

Tarihçe:

Adana ili sınırları içerisinde bulunan Anavarza Antik Kenti, Kozan ilçesinin 35 km. güneyinde bugünkü Dilekkaya Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Anavarza ile ilgili en erken tarihsel bilgiler Helenistik Döneme dayanmaktadır (Frleey, 2008: 175). M.Ö. 1. yy. da Avrupa, Kuzey Afrika, Anadolu ve Ortadoğu'ya hâkim olan Romalılar, General Pompeius komutasında bir orduyla girdiği Kilikya Bölgesi'nde korsanları ortadan kaldırarak başkenti Castabala olan Ceyhan havzasının idaresini de yerli vasal kral Tarcondimotus'a bırakmıştır (Gough, 1952:, 85–150). M.S. 17 yılında yerel kral II. Tarcondimotus'un ölümü üzerine Romalılar yerel krallığı sonlandırarak, Anavarza'yı Suriye eyaletine bağlamışlardır. Anavarza'nın tam olarak ne zaman imparatorluk yönetimine geçtiği belli değildir. Ama Cladius (M.S.10-54) döneminden sonra olmalıydı (Gough, 1952:, 85–150). M.S. 2. yy. sonu ile 3.yy. başlarında şehrin statüsünde gözle görülür derecede değişiklikler meydana gelmiştir. Septimus Severus (M.S. 146-211) dönemine kadar Kilikya'da Tarsusu'un üstünlüğü tartışılmazken (Gough, 1952:, 85–150), iç savaşlar sırasında Septimus Severus'u destekleyen Anavarza'nın kaderi değişmiştir. İmparator Anavarza'nın destek ve hizmetlerini ödüllendirmiş 198 ve 203 yıllarında "Neokoros", 204 yılında ise

¹ Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ordu, Türkiye.
E. posta: hasanbuyruk76@gmail.com

metropolis unvanlarıyla onurlandırmıştır (Yıldız, 2001: 17). M.S. 3.yy. ortalarına doğru gelindiğinde bölgenin en önemli kenti konumuna yükselen Anavarza'da ortaya çıkan zenginlik kentin mimarisine de yansımaya başlamıştır. İmparatorluğun da desteğini alan kente; zafer takları, tiyatro, amfiteyatros, stunlu yollar, tapınaklar, stadium, hamamlar ve mezar anıtları gibi birbirinden ihtişamlı yapılar inşa edilmiştir (Gough, 1952:, 85–150).

260 yılında Sasanilerin saldırısına uğrayan kent yağmalanmış ve sonrasında tekrar toparlanmıştır (Frleey, 2008: 175). M.S. 408 yılında II. Thedusius (408-450) Ovalık Kilikya'yı "Cilicia Prima" ve "Clicia Secunda" isimleriyle iki eyalete ayırdı ve bu suretle "Clicia Secunda"nın başkenti Anavarza tayin edildi (Hellenkemper, 1976:191,201-Sayar, 1992: 203–204). M.S. 524 ve 561 yıllarında meydana gelen iki büyük deprem Anavarza'da büyük ölçekli yıkımlara sebebiyet verdi (Ünal, – Girginer,2007: 424). Anavarza 8. yy. boyunca Arap ve Bizans orduları arasında tampon bölge olarak varlığını sürdürmüş ve bu iki güç arasında sık sık el değiştirmiştir. M.S. 796 yılında şehir tümüyle Arapların eline geçtikten sonra "Ayn Zarba" ismiyle anılmaya başlamıştır (Salman, 2000: 179-201). M. S. 804,806,835 ve 855 yıllarında yapılan Bizans saldırıları şehir surlarına zayıflar vermiştir (Abül-Faraç 1959: 209.- Ünal, – Girginer, 2007: 424). Bu saldırılar ile zarar gören şehir M.S. 861 yılında halife Mütevekkil (846-861) tarafından Sis Kalesi ile birlikte yeniden inşa ettirilmiştir (Edwards, 1987: 65).

Anavarza 10.yy. da da Arapların ticaret merkezi olmayı sürdürmüş, kent surlarla çevrilmiştir. Buna rağmen Arapların elinde yıkılmaya yüz tutan şehri Hamdanoğullarından Seyf-üd Devle 3 milyon dirhem gibi muazzam bir para harcayarak yeniden müstahkem bir hale getirmiştir (Ünal, – Girginer,2007:, 424.- Gough, 1952, 85–150). M.S. 962 yılında Nikephoros Phokas komutasındaki Bizans birliklerinin eline geçen Anavarza'da harabe haline gelen aşağı kent uzun süre boş bırakılmış, Bizans yönetimi yukarı kentte oturmaya devam etmiştir. M.S.1097 yılında haçlıların eline geçerek Antakya Krallığı'na bağlanan (Ünal, – Girginer,2007: 424) Anavarza, M.S. 1100 yılında da Ermenilerin eline geçmiştir (Mac Evitt, 2007: 55–56). M.S. 1102 yılından başlayarak 1162 yılına kadar da Kilikya Ermeni Krallığı'nın başkenti olmuştur (Nicolle-Hook, 2004:, 4).

M.S. 1157,1170,1200,1202 ve 1269 yıllarında meydana gelen depremler Anavarza kentine büyük zararlar vermiştir (Molin, 2001:137,175). Anavarza kenti Kilikya Ermeni Krallığı'nın sonu olan 1375 yılına kadar aktif olarak varlığını sürdürmüştür. Bu tarihte Memlukluların eline geçen kent, yıkılarak tahrip edilmiştir. Memlukluların yerleşmediği Anavarza yıkılmaya yüz tuttu. Terk edilmenin ardı sıra peş peşe gelen depremler tahribatı hızlandırdı (Frleey, 2008: 175.- Gough, 1952: 85–150.- Buyruk, 2011: 141). Bir zamanların büyük görkemli başkenti harabe halinde küçük bir köye dönüştü.

Aşağı Şehir:

Texier'in plan olarak antik Van şehrine benzettiği (Texier, 2002: 135-140) Anavarza kentini, yerleşim olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. Birinci yerleşimi düzlüğe kurulu surlarla çevrili aşağı şehir oluştururken, ikinci yerleşimi kayalıklar üzerinde kurulu kale ve yukarı şehir oluşturmaktadır. Anavarza kayalıklarının batı kısmındaki düzlükte bulunan aşağı şehir,1145 dönümlük bir arazi üzerine kuruludur (Şekil,1). Aşağı şehrin etrafı 3970 m. Uzunluğunda ve üzerinde 5 kapısı bulunan bir sur ile çevriliydi (Şekil,2). Aşağı şehir surları üzerinde bulunan kapılardan 3 tanesi günümüze ulaşabilmiştir. Aşağı şehirde Tiyatro, Amfiteyatros, stadyum, tapınaklar, zafer takları, mezar anıtları, kiliseler, şapeller, hamamlar, sütunlu yollar, idari binalar, nekropoller ve su kemerleri yer almaktaydı (Şekil,3). Aşağı şehirde yer alan yapılardan, amfiteyatros, stadyum, nekropoller ve su kemerleri surların dışında yer alırken diğer binalar, 2.00 m. Kalınlığında ve 10.00 m.'yi aşan yüksekliğe sahip surların içerisinde yer almaktaydı. Surlar, kalınlık olarak günümüzde de orijinalliğini korurken, yükseklik olarak yarıya yakın yıkımlara uğramıştır. Alt şehri çevreleyen surlardan kentin geçirdiği evreleri takip etmek mümkündür. Surların temelini ve ana malzemesini Roma ve Bizans oluştururken Arap ve ağırlıklı olarak da Ermeni mimarisinin metdana getirdiği görülmektedir.

Aşağı kentin surları; 50x70 cm.,50x80 cm., 50x100 cm., 50x150 cm. ebatlarında düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. 2.00 m. Kalınlığındaki surların dolgusu ise harç ve moloz taştır. Surların hemen önünde 8.20 m. genişliğinde bir hendek bulunmaktadır. Bugünkü derinliği 5.00 m. olan hendeklerin içerisi molozla dolduğu için gerçek derinliği belirlemek mümkün değildir. Hendeğin her iki tarafı taş duvarlarla örülüdür. Hendeğin şehre bakan tarafları çökmeyi önlemek amacıyla payandalarla desteklenmiştir (Şekil,4). Hendeğin önünde bir sur duvarı, 9.00 m. içeride ise ikinci bir sur duvarı daha bulunmaktadır. İç taraftaki bu sur duvarı; bugün birçoğu kapalı olan ve küçük kapıları bulunan, birinci surla doğru dış tarafa inşa edilmiş 5.50x5.70 m. ölçülerinde dikdörtgen kulelerle savunuluyordu. İki sur arasında 33.40 m. aralıklarla inşa edilen bu kulelerin yükseklikleri surların yüksekliğine eşittir. Bugün büyük oranda tahribata uğramış hendeğin yanında, sur duvarlarında ve civarda çoğunluğu Roma ve Bizans Dönemi'ne ait arşitravlar, frizler, korniş blokları, sütun gövdeleri, sütun başlıkları hatta kitabeler görmek mümkündür.

Anavarza aşağı şehrine bu sur duvarları üzerine açılmış 5 ayrı kapıdan girilmekteydi. 3'ü güneybatıda bulunan bezemeli kapılardan pek fazla bir şey günümüze ulaşmamıştır. Kireçtaşı dolgulu kapılar tümüyle mermer kaplamaydı. Bu kapıların tamamı birer sütunlu caddeye açılıyordu. Kuzeye uzanan duvarın ortasında günümüzde tamamen kapanmış gibi görünen büyük bir kapı bulunmakta idi. Kapı artık görünmez haldedir. Ancak yirmi yıl kadar önce çekilmiş bir fotoğrafta fark edilir bir durumda olduğu görülmektedir (Gough, 1952, 85–150). Günümüzde burası genel hatlarıyla büyük bir kapı açıklığının varlığını hissettirmektedir. Batı surlarındaki iki kapı ise gördükleri tahribata rağmen hala ayakta. 4.30 m. genişliğindeki kapıların yüksekliği 9.00 m.'yi geçmektedir. Kapıların iki yanda bulunan kulelerle korunduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Kentin ana surları üzerinde bulunan "Ala Kapı" olarak da bilinen üç kapılı zafer takı; iki küçük açıklığın ortasında büyük bir girişten ibarettir. Ana kapının genişliği 7.30 m. yüksekliği ise 10.50 m. dir. Yan girişlerin her biri 4.00 m. genişlik ve 6.80 m. yüksekliğindedir (Şekil,5). Tamamıyla düzgün kesme taşlardan inşa edilen zafer takında Korint usulü süslemeler ve her iki tarafında bir heykeli taşıyacak kenger desenli konsollar bulunmaktadır.

Aşağı şehir surlarının kuzeyinde şehre su taşıyan iki su kemeri bulunmaktadır. Bunlardan imparatorluk Aquadükü Hacılar Köyü üzerinden Sumbas Çayı'na kadar uzanıyordu. 25 km. uzunluğundaki su kemerinin dış yapısı kesme taş su kanalı ise

tuğladan inşa edilmiştir. Diğeri ise Hamam Köyü' ne kadar uzanan 10 km. uzunluğundaki suyoludur. Su kemeri altta 4 sıra kesme taş, üstte ise daha fazla tuğla örgüsüyle klasik Bizans yapısıdır.

Ovaya kurulu bulunan aşağı şehirden günümüze ulaşan sur duvarları ve yapı kalıntıları geçmişte şehirde yaşayan medeniyetlerin izlerini taşımaktadır. Aynı şeyi Anavarza kayalığı üzerine kurulu yukarı şehir için söylemek mümkün değildir. Anavarza Kalesi kuzey ucunda inşa edilen sur duvarları ve yapılar bir iki tamirat dışında Bizans Dönemi'ne ait orijinal karakterini korumaktadır.

Yukarı Şehir:

Aşağı şehir gibi yukarı şehirde de büyük ve gelişmiş surlar örüldü. Böylece Bizans tarafından gelecekteki tüm olası savunmaların temeli atılmış oluyordu. Bu surların birçok bölümü hala ayakta. Yukarı şehirde bulunan kalenin kuzey alt tarafından başlayan ve doğudan gelebilecek saldırılara karşı inşa edilen sur duvarı kuzeydoğuya doğru 87 m. devam ettikten sonra bir dirsek yaparak kuzeybatıya doğru yönelerek 200 m. devam ettikten sonra kayalık bir uçta sonlanmaktadır. Böylelikle bu sur duvarı kalenin kuzey alt tarafında yaklaşık 11.150 m² lik bir avlu oluşturmaktadır. Sur duvarları kalenin kuzey altından başlayıp, kuzeydoğuya devam eden 87 m.'lik kısmın büyük bir bölümü, bugün sadece 1-2 m. yükseklikte takip edilebilmektedir. Kuzeybatıya yönelen 200 m.'lik kısım ise daha sağlam durumda olup, duvar yüksekliği bu kısımda 6-7 m. olarak ölçülmektedir. 2.00 m. kalınlığındaki sur duvarları genel olarak 25x20 cm. ölçülerinde hafif yonu taşlar ve moloz taşlardan örülü olup, iç taraf ise moloz taş harç dolgudur. Günümüzde tamamıyla çalılık ve otlak kaplı olan avlu içerisinde herhangi bir yapı izi ve kalıntısı görülmemektedir. Bu avlunun kuzey alt tarafında ikinci bir avlu daha bulunmaktadır. Kuzeye doğru eğimli bir arazinin oluşturduğu bu avlu daha aşağıda 140 rakımda olup, birinci avluyla arasındaki kot farkı 30 m.'dir (Şekil,6).

İkinci avlu doğu ve güney taraftan surlarla çevriliyken, batı tarafta derin uçurumla sınırlanmıştır. Avlu, kuzey uçta sarp kayalıklar üzerine kurulu bir kule ile sonlanmaktadır (Şekil,7). İkinci avlu birinci avluya oranla daha küçük bir yapıya sahip olup, yaklaşık olarak 6.800 m² lik bir alanı kaplamaktadır. Bu avlu içerisinde de herhangi bir yapı izi görülmemektedir. İkinci avlunun güney surları birinci avlunun kuzey surlarını oluşturmaktadır. Surlar, üzerinde kurulu bulunduğu kayalığın şekline uydurularak kıvrımlı bir şekilde inşa edilmişlerdir. Burada da yükseklik 6-7 m., duvar kalınlığı ise 2.00 m.'yi bulmaktadır. Söz konusu bölüm üzerinde üç adet kule bulunmaktadır (Şekil,8). Kulelerden batı kayalıkları üzerinde olanı dikdörtgene yakın formda olup, 3.00x5.00 m. ölçülerindedir. Kulelerin üst tarafı yıkılmış durumdadır. Kulelerin inşasında taş ve tuğla birlikte almalı örgü kullanılmıştır. Tuğlalar, 3 sıra halinde düzenli bir sıralama gösterirken taş örgüde bunu söylemek mümkün değildir. Diğer iki kule ise 4.00 m. çapında olup, yuvarlak plan göstermektedirler. Yuvarlak kulelerin de üst kısımları yıkıldıklarından kaç katlı olarak inşa edildikleri anlaşılmamaktadır. Yuvarlak kuleler dikdörtgen kulelerin aksine yalnızca moloz taş ve hafif yonu taşlardan inşa edilmiştir. İkinci avlunun doğu sur duvarları yaklaşık 170 m. uzunluğunda olup, üzerinde iki kule ve bir sarnıç bulunmaktadır. İkinci avlu genel olarak incelendiğinde güney surların hem örgü sistemi hem de işçiliği ile tipik Bizans karakteri gösterdiği anlaşılırken, taş işleme şekli, örgü ve duvar kalınlığından yola çıkılarak doğu sur duvarlarının Ermeni dönemi yapısı olabileceği ve sonradan örülerek bu avlunun oluşturulduğu düşünülmektedir. İkinci avlunun doğu surları büyük bir tahribata uğramıştır. Kuzeye doğru inildikçe tahribatın daha da yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bölümlerde duvar yükseklikleri yer yer 3-4 m. olarak ölçülmektedir.

İkinci avluda, Ermeni döneminde inşa edilmiş olduğu düşünülen surlar üzerindeki kulelerden biri, at nalı şeklindedir. Katlı olarak inşa edildiği anlaşılan kulelerin üst tarafı yıkılmış durumdayken, alt tarafın sarnıç olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Yine doğu sur duvarının üstünde kare planlı bir kule daha bulunmaktadır. Büyük oranda yıkılmış olan kulelerin katlı olarak inşa edildiği kalan izlerden anlaşılmaktadır. Kulelerin üst örtüsü ve ikinci katı yıkılmasına rağmen üst kata ulaşan merdivenler ayakta. İkinci avlunun kuzey ucunda sarp kayalıklar üstüne yapılmış bir kule daha bulunmaktadır. Kule, sur duvarlarından bağımsızdır. Konumu itibarı ile gözetleme ve aynı zamanda ikamet maksadıyla da kullanıldığı düşünülmektedir. Katlı olarak inşa edilen kulelerin alt tarafında düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş ve içerisi hidrolik kalın bir sıva ile kaplanmış sivri tonoz örtülü bir sarnıç bulunmaktadır. 2.50x7.80 m. ölçülerinde olan sarnıcın duvar kalınlığı 1.00 m., bugünkü derinliği ise 2.15 m.'dir. Kalan izler sarnıcın üst tarafının bir oda şeklinde düzenlendiğini göstermektedir. Kulelerin bugün sadece kuzey boşluğa bakan duvarı ayakta. Bu duvar üzerinde bir mazgal açıklığı ile sağ ve solda olmak üzere iki adet de gözetleme bölümü yer almaktadır. Gözetleme bölümlerinde doğudaki tamamıyla yıkılmışken, batıdaki kısmen ayakta. Tam ortada yer alan mazgal açıklığının yüksekliği, 1.65 m., ok atma açıklığı ise 0.10 m. genişliğindedir. Rustik ve düzgün kesme taşlarla inşa edilen kule + sarnıcın mimarisi ve işçiliği kent mimarisiyle uyumludur. Altında sarnıcı ve 20 m² ye varan ölçüsüyle koğuş şeklinde düzenlenmesi, aynı zamanda konumuyla burada küçük bir birliğin barındığı, ileri karakol vazifesi gördüğü söylenebilir (Şekil,9).

Kulelerin bulunduğu sarp kayalığın alt tarafından başlayan, kuzeye doğru devam eden surlar, aynı zamanda aşağı şehrin doğu tarafını tahkim etmekteydi. Sarp kayalıktaki kulelerin altından başlayan sur duvarı iki kayalık arasındaki açıklığı kapattıktan sonra kuzey kayalıkları üzerinde bulunan bir kuleye ulaşmaktadır. Moloz taş ve tuğladan almalı örgülü sur duvarının yüksekliği 5.00-7.00 m, kalınlığı ise 1.35 m. ile 1.120 m. arasında değişmektedir.

İkinci avlunun ucundaki kulelerin altından başlayan sur duvarı, 41.00 m. kuzeye doğru devam edip, küçük bir kayalıkta sonlanmaktadır. Duvarın batıya bakan tarafı iki payanda ile desteklenmiştir. Payandalar, 60x57 cm. ölçülerinde olup, iki payanda arası ise 3.90 m.'dir. Almalı sistemle örülmüş payandalarda tuğladan tamir izleri görülmektedir. Payanda ve sur duvarında kullanılan taşları ortalama ebatları 20x25 cm. iken tuğlaların 4.00 cm. kalınlık, 27.00 cm. uzunluk ve 16 cm. genişliğinde olduğu görülmektedir. Tuğla araları 4.00 cm. kalınlığında derzlidir (Şekil,10).

Sur duvarının sonlandığı küçük kayalığın kuzey tarafından tekrar başlayan sur duvarı, 2.50 m.'lik bir yarım yay çizerek 8.65 m. daha devam ettikten sonra daha yüksek bir kayalık üzerinde kurulu kuleye ulaşmaktadır. Konumu itibarıyla ova ve surlara hâkim durumda olan kule, büyük oranda yıkılmış durumdadır. İçten 4.15x4.00 m. ölçülerindeki kare kulelerin kuzey ve güney duvarları tamamen yıkılmışken doğu ve batı duvarları kısmen yıkılmıştır. Günümüzdeki yüksekliği 1.60 m. olan

kulenin duvar kalınlığı ise 1.00 m.'dir. Katlı olarak inşa edildiği düşünülen kulenin duvar örgüsü sur duvarları ile uyumludur. Kulenin, 4 sıra moloz taş 3 sıra tuğladan örüldüğü, tuğla aralarında ve moloz taş örgüde yoğun harç kullanımı dikkati çekmektedir (Şekil,11).

Kuleden kuzeye kıvrılarak yükselen sur duvarı 74.00 m. devamla başka bir kuleye ulaşmaktadır. Bu duvar üzerinde de yine batı yüzde 3 payandaya yer verilmiştir. Payandalar; 1.20x1.70 m. ölçülerinde olup, aralarındaki mesafe ise 5.20 m.'dir. Duvar yüksekliğinin 5.00-6.00 m.'yi bulduğu bu bölümde duvar kalınlığı 2.00 m.dir. Bu bölümde de genel yapıyla uyumlu almaşık örgü görülmektedir. Kayalık zeminden başlayan surlar, 2.40 m. yüksekliğe kadar sadece taş örgüdür. Bu yükseklikten sonra ise 3 sıra tuğla ve değişken taş sıraları ile örülmüştür (Şekil,12). Bu örgü sistemi kuzeye doğru ilerledikçe yerini 2 sıra tuğla 3 sıra taş olmak üzere sistemli bir yapıya bırakmaktadır. Taşlar 35.00x30.00 cm ebatlarında, tuğlalar 4.00 cm. kalınlığında 25.00 cm. uzunluk ve 16.00 cm. genişliğindedir.

Kuzeye doğru devam eden sur duvarı, yüksek kayalık üzerinde diğer bir kuleye ulaşmaktadır. Kulenin doğu tarafını sur duvarı oluşturmaktadır. Kule içten 4.60x3.30 m. ölçülerindedir. Kulenin üst örtüsü tonoz başlangıcına kadar yıkılmıştır. Genel yapısıyla katlı olarak inşa edildiği anlaşılan kulenin üst tarafı örtüsüyle birlikte yıkılmıştır. 1.10 m. kalınlığında duvarlara sahip kulede 4-5 sıra moloz taş örgü 3 sıra tuğla olmak üzere almaşık örgü görülmektedir. Burada kullanılan tuğlaların kalınlıkları 3.00-6.00 cm arasında değişmektedir. Harç dolguların kalınlığı bu bölümde 5.00 cm. ye ulaşmaktadır. Bu yapının üst tarafı gözetleme amacıyla kullanıldığı, alt tarafın ise oda olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Şekil, 13).

Kuleden kuzeye devam eden sur duvarı 24 m. devam ettikten sonra bir dirsek yaparak batıya doğru yönelerek 8.50 m. devamla kayalıklarda sonlanmaktadır. Bu bölüm sur duvarlarında malzeme, işçilik teknik ve kalınlık bakımından diğer surlarla uyumlu bir yapıdadır. Taş - tuğla almaşık yapının burada da devam ettiği görülmektedir (Şekil,14)

Sur duvarının sonlandığı kayalıkların 15.00 m. yukarısında sur duvarından bağımsız, kayalıklar üzerine inşa edilmiş bir sarnıç yapısı bulunmaktadır (Şekil,15). Sarnıç, duvar örgüsü ve malzemesi ile surların devamı gibidir. Sarnıç, dıştan 11.70x11.70 m. ölçüleriyle kare bir plan göstermektedir. 3 bölümlü olarak inşa edilen sarnıcın kuzey ve güney duvarları 2.20 m. kalınlığındayken, doğu ve batı duvarları 1.40 m. kalınlığındadır. Sarnıcın içerisi üç bölüme ayrılmış olup, bölümler arası 1.00 m. kalınlığında duvarlarla kesilmiştir. Sarnıcın orta bölümü 3.30 m. genişliğinde, doğu ve batı bölümler ise 1.80 m. genişliğindedir.

Sarnıcın içerisi tamamıyla tuğladan örülmüştür. İç tarafta 27.00 cm. uzunluğunda, 17.00 cm. genişliğinde ve 4.00 cm kalınlığındaki tuğlalar yatay şekilde dizilerek araları kalın derzle doldurulmuştur. Tuğlaların üzeri kalın bir hidrolik sıva ile kapatılarak sızdırmazlık sağlanmıştır. Sarnıcın üstü de yuvarlak tonoz ile kapatılmıştır. Sarnıcın orta bölümünün tonoz örtüsü büyük oranda yıkılmışken diğer iki kısmın örtüsü sağlamdır. Sarnıcın iç tarafı günümüzde moloz yığınlarıyla doludur. Bu yüzden yükseklik 1.70 m.yi geçmezken dış yükseklik 4.00 m.yi geçmektedir (Şekil,16). Sarnıcın güney duvarında iki künk yer almaktadır. Güney duvarda üst tarafta 12.00 cm. çapında bir künk ve bunun 55.00 cm. alt tarafında aynı ekseninde yine aynı çapta ikinci bir künk daha yer almaktadır. Çatıda biriken yağmur suları bu künkler vasıtasıyla iç tarafa aktarılırken yine basınç ayarlaması gereği fazla sular da bu künkler vasıtasıyla dışarı atılıyordu

Sonuç

Antik Çağ'da doğudan batıya ulaşan önemli ticaret yolları kavşağında kurulan Anavarza, antik kent mimarisi için çok önemli bir örnek oluşturmaktadır. Anavarza hemen hemen 650 yıl önce tamamen terk edilerek kaderiyle baş başa bırakılmıştır. Günümüzde bu antik kentte tarihin her döneminden bir iz bulmak mümkündür. Anavarza'ya savaşlar kadar depremlerin de büyük hasarlar verdiği bir gerçektir. Aşağı şehir ovada kurulduğundan bütün kuşatmaların ve saldırıların ilk hedefi haline gelmiştir.. Aşağı şehrin hendekli, çift surlu ve kuleli sur duvarları çoğu zaman uzun süren saldırı ve kuşatmalar karşısında yetersiz kalmıştır. Depremler ise işin tuzu biberi olmuştur. Bu yüzden aşağı şehir surları üzerinde Roma, Bizans, Ermeni, Arap onarımlarının izlerini görmek mümkündür. Bunun yanı sıra Arap onarımları sırasında güney savunma çizgisinin aynı yöne doğru genişletildiği izlenmektedir.

Yukarı şehirde durum daha farklıdır. Burada kavimlerin verdiği tahribattan çok deprem tahribatları daha ön plandadır. Yukarı şehrin en büyük yapısı şüphesiz ki kalker kayalıklar üzerinde kurulu Anavarza Kalesi'dir. Şehrin bu kısmında tamamı kalede olmak üzere 4 kapı bulunmaktadır. Kale duvar temelleri Roma ve Bizans'tan kalma iken üst kısımlar Ermeniler tarafından onarılmıştır. Çünkü aşağı düzlükteki şehir yok olmaya yüz tutarken, kalenin bulunduğu yukarı şehirde Ermeni varlığı devam etmişti. Yukarıda, tarihçe kısmında da belirtildiği üzere, buradaki Ermeni varlığı 1375 yılına kadar sürmüştü ve bu tarihten sonra Anavarza'da bir yerleşme olmamıştır. Aşağı şehri kale ile birlikte doğudan kuşatan sur duvarlarının toplam uzunluğu 15.000 m.ye yaklaşmaktadır. Bu uzunluk bakımından kalelerde nadir bir örnektir. Yukarı şehirde kalenin kuzey eteklerinden başlayan ve aşağı şehrin doğu savunmasını oluşturan surlar, ikinci avluyu oluşturan doğu surları dışarıda tutulursa tamamıyla Bizans mimari karakteri taşımaktadır. Surlarda görülen malzeme, işçilik, teknik ve genel özellikler bunun en güzel kanıtıdır. Özellikle İstanbul ve İznik şehir surlarında karşılaştığımız taş-tuğla örgü burada karşımıza çıkmaktadır. Tuğla yapı örnekleri yine aynı şehirlerde görülen Bizans Dönemi dini ve su mimarisinde karşımıza çıkan mimarinin bir tekrarı gibidir.

Kaynakça

Abül-Faraç G. (1959), Abül-Faraç Tarihi, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C.1 İstanbul 1959

Buyruk H. (2011), Sis'i(Kozan) Akdeniz'den Kapadokya'ya Bağlayan Kervan Yolu Kaleleri,(Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış DoktoraTezi), Erzurum.

Edwards R.W.(1987), The Fortifications of Armenian Clicia, Washington 1987

- Frleey J.(2008), Türkiye Uygarlıklar Rehberi 4 Akdeniz kıyıları, (Çev. Tuncay Birkan, Gürol Koca, Aslı Biçen) İstanbul.
- Gough M. (1952), "Anazarbus". Anatolien Studies.(2) Ankara. ss. 85–150
- Hellenkemper H.(1976) , Burgen Der Kreuzritterzeit in der Grafscht Edessa Und im Königreich Kleinarmenien, Bonn.
- Mac Evitt C. H.(2007), Crusades and The Christian World of The East: Rough Tolerance, Pennsylvania, 2007
- Molin K. (2001) Unknown Crusader Castles , , New York-London.
- Nicolle D.-Hook A. (2004), Crusader Castels in The Holy Land 1097–1192, London.
- Salman İ.(200), "Adana'nın Antik Kentleri" (Ed. Erman Altun-M. Sabri Koz); Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı, İstanbul.
- Sayar M. H. (1992) "Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1990",IX. AST, Ankara, 1992, s. 203–204.
- Texier C. (2002), Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, C.I-III, (Çev. Ali Suat), Ankara.
- Ünal A. – Girginer S. (2007). Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji, İstanbul.
- Yıldız A. (2001) Kilikya Bölgesi Antik Anavarza Kentinin Yapı ve Taş Eserlerinin Malzeme Tespiti İle Petrografik İncelenmesi, (Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.

Summary

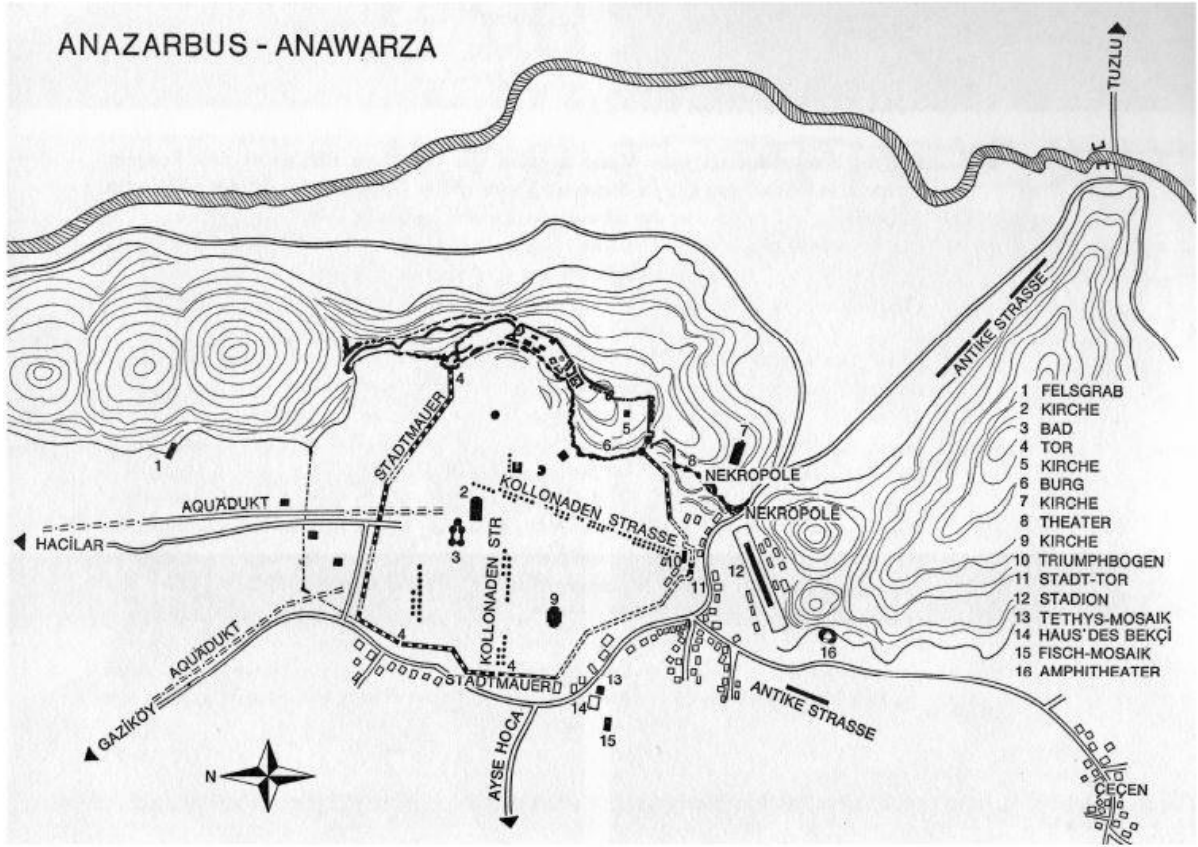
Anavarza, on which Dilekkaya village is partly existent today, is situated 70 km northeast of Adana, 35 km southeast of Kozan which it is within the borders. Though founded on a mass of rock of 230 meters high, on a plain with 33 meters altitude and an area of 1145 decares, it is not certain when and by whom the city was founded first. Besides, it is known that the city was left after it was conquered by Memluks in 1375. After Anavarza was included into the Roman Empire from the hands of local kingdom Tarcondimotus in the first century BC, numerous changes have been taken place on the status and architecture of the city in the II.nd and early3rd centuries AD. As Tarsus was the capital city of Kilikya Region until the time of Septimus Severus, the status of Anavarza was changed into metropolis and has gained the equal status together with Mopsuhestia (Misis). The city which survived during the time of Byzantium Empire, has greatly been affected by the earthquakes. The city, being collapsed by the earthquakes, was rebuilt and was named Justinapolis and Justinianopolis, the names of the emperors of the time.

As Anavarza was a buffer zone between Byzantines and Muslim Arabs, it has been governed by these from time to time. The city which was taken by the Arabs at the end of VIII. Century, has been rebuilt and named after as Ayn Zabra. It was taken by Byzantines again in 964. The Armenians who fled to southeast following the Malazgirt victory in 1071, has made Anavarza in Kilikya Plain their capital city in 1100. Although it was later moved to the capital Sis (Kozan), the city remained in the hands of the Armenians until the attacks of the Mamluks in 1375.

Texier was the first person to visit the ruined city in 1833. He published some information about the castle which is at the upper city, and about the triumphal arch which is at the lower city. After Texier's discovery Anavarza became known in Europe and the visits to the city became more frequent. The researchers especially focused on the castle of the upper city, the triumphal arch and certain structures. Michael Gough, who stayed there for 10 weeks in 1950, was made the most comprehensive research. He prepared the city plan, defined the structures and did some analysis on the inscriptions.

Anavarza Ancient City is divided to two part, down of it is a city being board up walls in the altitude of 33 and upper side of it is Anavarza reef in the altitude of 230. The Byzantine walls, the subject of paper, is located in the upper side of city. Rampharts in the north-east of down city, starts from the bottom side of North of Anavarza Castle. Rampharts that were supported by buttresses walls and towers lies to the north along the east side of the down city by making courtyards. In this paper, Byzantine walls will be gained to Art History Literature by introducing scientifically for the first time.

ŞEKİLLER

Şekil 1, Anavarza Kentinin Planı (Ercan Aşkın)

Şekil 2, Anavarza Kentinin Havadan Görünümü (Ünal-Girginer)

Şekil 3, Anavarza Kenti Bina Kalıntıları (Havariler Kilisesi). (THK)

Şekil 4, Anavarza Kenti Kuzey Surları ve Hendek

Şekil 5, Güney Surlarında Bulunan Zafer Takı

Şekil 6, Yukarı Şehir; Arkada Kale, Önde 1. ve 2. Avlu

Şekil 7, Yukarı Şehir 2. Avlu ve Sur Duvarları

Şekil 8, 1. ve 2. Avluyu Ayıran 3 kuleli Sur Duvarı

Şekil 9, 2. Avlunun Kuzey Uç Tarafındaki Kule

Şekil 10, İki Payandalı Sur duvarı

Şekil 11, Kuzey Surlardaki Kulelerden Biri

Şekil 12, Payandalarla Desteklenmiş Kuzey Surları

Şekil 13, Kuzey Surlarında Bulunan Kulelerden Biri

Şekil 14, Yukarı Şehir Kuzey Surları

Şekil 15, Sur Duvarları ve Üst Taraftaki Sarnıç

Şekil 16, Sarnıç